

205235

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BIBLIOTECA POPORALĂ
A „ASOCIAȚIUNII”

Anul XI.

Nr. 96.

I.

ARDEALUL ȘI ARDELENII

DE

VICTOR LAZAR.

IANUARIE — SIBIIU 1921.

Prețul 3 Lei.

„Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român“.

—≡ Intemeiată la 1861. ≡—

PREȘEDINTE DE ONOARE:

M. Sa Regele FERDINAND I.

Președinte activ:	Vicepreședinte activ:
Andrei Bârseanu, senator, membru al „Academiei Române“.	Dr. Vasile Suciș, mitropolit de Alba- Iulia și Făgăraș.

Comitetul central al «Asociațiunii» numără 30 de frunțași din toate păturile societății românești.

 E de datoria fiecărui bun Român să sprijinească „Asociațiunea“ abonând publicațiile ei și înscriindu-se de membru.

Taxele de membri sunt următoarele:

Membru fondator al Casei Naționale, odată pentru totdeauna	Lei 1000.—
Membru fondator al «Asociațiunei», odată pentru totdeauna	„ 400.—
Membru pe viață al «Asociațiunei», odată pentru totdeauna	„ 200.—
Membru activ al «Asociațiunei», anual	„ 10.—
Membru ajut. al «Asociațiunei», anual	„ 2.—

BIBLIOTECA POPORALĂ A „ASOCIAȚIUNII”.

←• PUBLICAȚIUNE PERIODICĂ LUNARĂ. •→

Anul XI.

Nr. 96.

ARDEALUL ȘI ARDELENII

DE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

VICTOR LAZĂR:

IANUARIE — SIBIU.

„EDITURA ASOCIAȚIUNII”

1921.

205235

De acelaș autor:

1. *Ioan Buteanu* (În «Dar de Paști»). Schiță biografică. Sibiiu, 1902.
2. *Românul american*. Sibiiu, 1903. (Ed. II. 1904).
3. *Icoane din istoria Grecilor vechi*. Sibiiu, 1904.
4. *Die Südrumänen der Türkei und der angrenzenden Länder*. (Lucrare tipărită de Ministerul de externe). Bukarest, 1914.
5. *Creșterea în familie. Carte scrisă pentru mamele române*. (Lucrare premiată de Academia Română). București, 1914.
6. *Baronul David Urs de Mărgineni*. Schiță biografică. București, 1916.

În cele câteva pagini ale acestei broșuri dau icoana mai ales a Românului ardelean cum a fost până'n preajma războiului celui mare. E frumoasă icoana, cu atât mai frumoasă, cu cât e adevărată. Religiositate, iubire de lege și limbă, jertfire de sine pentru ele mai ales din partea intelectualilor, mândrie națională, dragoste față de aproapele, sfințenia cuvântului dat, curățenia trupească și sufletească, cinstirea celor însărcinați cu trebile publice, fie în biserică și școală, fie în alte ramuri, — eată ce vedem în această icoană.

Războiul și scurta vreme dela războiu încoace au produs însă o sguđuire sufletească, care amenință să umple de pete urite aceasta icoană. Vedem toți aceste pete, și pentruca ele să nu roadă ce e frumos, trebuie să le curățim cât mai în grabă. Vremurile, prin cari am trecut și în cari ne aflăm încă, sunt așa de mari, de neo-

bișnuite, încât ne-au ameuțit și nu ne dăm seamă de însemnătatea lor. Dacă nu ne vom desmeteci în curând, de nu ne vom apucă de întărirea temeliilor prin muncă cinstită pe toate terenurile vieții naționale, viitorul, poate cel foarte apropiat, ne va aduce surprize dureroase. Să ne rețoarțem deci la curățenia vieții sufletești de până acum, căci numai păstrând calitățile, cari i-au distins până înainte de rășboiu, Români din Ardeal pot speră să joace un rol însemnat în România mare. Altminteri vor fi niște vinovați, cari s'au arătat nevrednici de sângele vărsat și de suferințele nespuse îndurate, pentru liberarea de jugul maghiar, de frații lor din vechiul Regat.

La această curățire vreau să contribuesc și eu cu cărticica de față, prezentând cititorilor oglinda trecutului până'n preajma zilelor de azi, pentruca asămănându-o cu ceea ce vede acum, cei porniți pe calea răului să se întoarcă, cei buni să găsească și în ea ajutor pentru a lucră la îndreptarea celor greșiți.

Ear pentru frații din celelalte provincii românești, pentru cei din vechiul Regat, liberatorii noștri, pentru cei din Basarabia,

Bucovina, Banat, Crișana și Maramurăș, cărticica aceasta vrea să contribuie la cunoașterea acelor Români, din sânul cărora a pornit Renașterea națională și cari au păstrat pentru întreg neamul românesc Transilvania, cetatea Daciei vechi a lui Traian.

București, Iulie 1920.

Victor Lazăr.

I.

Nume. — Impărțire administrativă. — Producte.

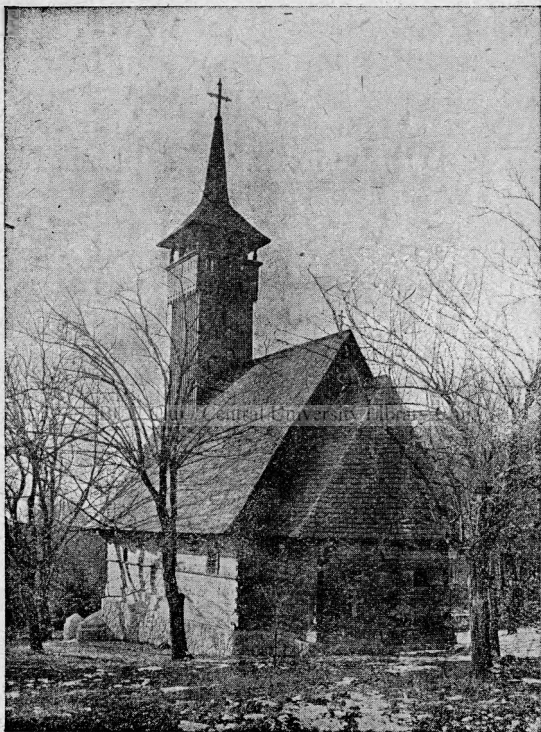
România până acum „irredentă“, pentru care mulți au suferit temniță, expatriere și distrugerea fericirii lor, ear în cei din urmă ani ai războiului celui mare chiar moartea, s'a alipit pentru vecie patriei-mume, României independente, descălecată în ce privește elementul etnic român în mare parte tot de înaintașii celor rămași sub jugul unguresc.

Publicul cel mare românesc, în care trebuie să cuprindem și pe mulți din ceice se pretind mai tari în geografia pământului românesc, are idei cam nebuloase în privința României dela Nord de Carpați. Numele *Transilvaniei* — mai popular Ardealul — e pe buzele tuturor, vorbesc și de *Timișana*, cunoscută însă sub numele de Banat, de *Crișana*, ear *Maramurașul* e în mintea celor cu știință de carte locul

de plecare pentru descălecatul Moldovei. O distincere mai clară între aceste provincii, dintre cari Crișana nu a format niciodată o unitate administrativă ca Ardealul și Banatul, încâtva și Maramurășul, nu prea face nici presa din București, pentru care Aradul și Caransebeșul, două orașe reședințe de episcopi ortoxi români în afară de Ardealul propriu zis, sunt puse tot în Ardeal ca și Sibiul și Brașovul.

De fapt, Ardealul sau Transilvania e numai ținutul dela Muntenia (cu Oltenia) spre meazănoapte și dela Moldova spre apus, înconjurat de toate părțile de munți înalți, cari numai în partea dinspre mează-noapte-apus a lui sunt reduși la dealuri.

Ținutul acesta e compus din 15 județe : la granița Munteniei, dela apus spre răsărit, al *Hunedoarei* (mărginaș și cu Banatul), *Sibiului*, *Făgărașului*, *Brașovului* și *Treiscaunelor*, acesta din urmă cu granița lui răsăriteană mărginaș cu Moldova. Spre Moldova județul *Treiscaunelor*, *Ciucului* și al *Bistriței-Năsăud*, care se mărginește și cu Bucovina și la meazănoapte cu Ma-

Biserică română din Ardeal.

ramurăşul. La meazănoapte mai e, pe lângă Bistriţa-Năsăud şi judeţul *Solnoc-Dobâcei*, mărginaş şi cu Maramurăşul şi la mează-noapte-apus cu Crişana. La frontiera de apus a Ardealului ajung, afară de judeţele Solnoc-Dobâca şi al Hunedoarei, judeţul *Cojocnei* şi al *Turda-Arieşului*, cari se mărginesc cu Crişana. În centrul Ardealului sunt judeţele *Alba-de-jos*, *Târnavă-mare*, *Târnavă-mică*, *Murăş-Turda* şi *Odorheiu*.

La aceasta împărţire în judeţe făcută la 1875 de Coloman Tisza, tatăl ucisului Stefan Tisza, nu s'au avut în vedere interesele populaţiunii băştinaşe române. Comunele au fost grupate în judeţe, acestea împărţite în plăşi astfel, încât pretutindeni populaţia română să fie slăbită în interesul minorităţii maghiare şi, în trei judeţe, în al celei săseşti. O armă puternică în privinţa aceasta a fost şi împărţirea cercurilor electorale, care eră astfel făcută, încât Românii alegători să fie cât mai risipiţi şi cât mai departe de localitatea, unde se făcea votarea pe faţă, — apoi însaşi legea electorală,

care excludeà, în Ardeal, nu și în Ungaria propriu zisă, grosul populațiunii române dela vot, acesta fiind legat de un cens foarte mare pentru țărani, în schimb erà revărsat cu dărnicie asupra tuturor nemeșilor (boerilor și ciocoilor), asupra meseriașilor chiar și cârpaci și asupra negustorilor, fie și numai precupeți. Urmărilor ni le putem ușor închipui știind că populațiunea românească din Ardeal e alcătuită peste 95 la sută din țărani.

Legea aceasta erà valabilă și pentru alegerile județene. Imprejurarea aceasta erà de o deosebită importanță, căci județele se bucurau de o autonomie largă, având fiecare un fel de cameră numită *congregațiune* și compusă pe jumătate din membri aleși, al căror număr treceà în județele mai mari peste o sută. Cealaltă jumătate din membri acestei congregațiuni se compuneà din *viriliști*, adecă membri de drept în virtutea contribuțiilor mai mari plătite de ei către stat. Acești viriliști erau proprietarii mai mari de pământ, industriașii și comercianții

mari, aproape toți străini de neamul nostru. Erà destul, ca grație geometriei electorale să mai fie aleși și alți câțiva străini, pentruca aceștia să aibă majoritatea în congregațiune.

Congregațiunea alegea funcționarii județeni, se îngrijia, ca școalele românești să fie cât mai prigonite, cât mai multe închise și înlocuite cu de cele maghiare, făcea șosele pentru interesele proprietarilor mari maghiari și ale minorităților neromânești, căută, ca populația neromânească să beneficieze de toate ajutoarele statului pe terenul cultural și economic, iar cea românească să fie cât mai mult împedată în dezvoltarea ei. Și dacă Românii din Ardeal totuși au isbutit în cele mai multe părți să ajungă la o stare culturală și economică superioară celei a țăranilor din România veche, dupăcum s'au putut convinge ceice au intrat în 1916 în Transilvania, aceasta e a se atribui în partea cea mai mare energiei oțelite în lupte seculare cu asupritorii lor maghiari.

Casa din Fofeldea (jud. Sibiu) în care s'a născut August Treboniu Laurian.

Poporul a dat părților Ardealului alte numiri, cari nu respectă marginile măestrite ale județelor. Ținutul dinspre Moldova e cunoscut sub numele *Săcuime*, ținutul Brașovului e *Țara Bârsei*, partea dintre Olt și Munții Făgărașului *Țara Oltului*, locuitorii *Olteni*. Aceștia numesc partea de pe malul drept al Oltului *Ardeal*, așa că trecând Oltul spun, că au fost în „Ardeal“, iar „Ardelenii“ trecând Oltul ajung în Țara Oltului. Ținutul Sibiului până spre Sebeșul-săsesc, înspre și în Munții-Cibinului e *Mărginimea*, unde se află satele mai cunoscute Boița, Rășinari și Săliștea. Românii de-aici se numesc *Mărgineni*, Românii din ținuturile învecinate îi numesc *Țuțueni*. Dela Țara-Oltului spre mează-noapte e ținutul *Târnavelor*, urmează apoi *Câmpia*, inima Ardealului. În județul Hunedoarei avem *Țara Hătegului*, dela aceasta spre mează-noapte trecând până în Crișana, *Zarandul* și dela acesta spre mează-noapte *Munții-Apuseni*, țara *Moșilor* nebiruiți, spaima Ungurilor. Zarandul formase, până la noua împărțire administrativă a lui

Coloman Tisza, un județ curat românesc. Din cauza aceasta a fost desființat și împărțit în comitatele vecine.

În bogăție, Transilvania e întrecută de România veche numai în privința cerealelor și a petrolului. Din minerale găsim din belșug *sare* în multe părți ale țării, *cărbuni de peatră* în județul Hunedoarei, tot în acest județ *mine de fer*, apoi în partea de mează noapte a lui și în Munții-Apuseni *aur*. Nu lipsește nici *alumiuniul*, apoi pe valea Arpașului (județul Făgărașului) mari cariere de *marmoră*, superioară celei de Carara. În partea de mează-noapte-răsărit a Câmpiei s'a dat de isvoară nesecate de *gaz-de-pământ*, cu care s'ar putea lumina și încălzi partea cea mai mare a Ardealului. Aproape pretutindeni isvorăsc din pământ tot felul de *ape minerale*, calde și răci.

Bogăția de *păduri* întrece pe a României vechi. *Cereale* se cultivă de tot felul. Pe Târnava-mare și pe Murăș sunt o mulțime de vii. O întindere mare a luat *cultura pomilor*, mulțumită

interesului depus pentru aceasta de stat și județe cu multele lor pepiniere, apoi și de diferitele societăți de agricultură, precum și de preoții și învățătorii dela sate. Țăranii de pe acolo nu prea știu, ce e cumpărarea *zarzavatului* (legumelor) dela grădinari, căci toți cultivă cartofi, varză, ceapă, usturoiu, mulți și alte feluri de zarzavat. Fiecare cultivă și *plante de nutreț*. Cu o astfel de gospodărie nu e mirare, că și *animalele domestice*, în număr mare, boi, vaci, cai, oi, porci sunt de o frumusețe, cum rar se găsesc în vechiul regat. Fruntașii satelor, preotul, învățătorul și rudeniile mai chiabure ale lor premerg totdeauna cu pildă bună, îngrijindu-se de reproducători de rasă bună, fie pe socoteala lor proprie, fie obținându-i dela autorități.¹

¹ Cine se interesează de date *statistice* complete cu privire la Ardeal (și Banat, Crișana, Maramurăș) poate consulta cu folos următoarele lucrări:

1. *V. P. și N. I.*: Transilvania, Banatul, Crișana și Maramurășul. Cu o hartă etnografică. București, 1915.

2. *Ion Enescu și Iuliu Enescu*: Ardealul, Banatul, Crișana și Maramurășul. București, 1915.

3. *Christu I. Negoescu*: Ardealul nostru, (Transilvania, Banatul, Crișana, Maramurășul). București, 1919.

II.

Populațiunea.

In cele 15 județe ale Ardealului (fără Banat, Crișana și Maramurăș), cu o suprafață de 57,804 km. pătrați, așadară cu 13,000 km.² mai mare ca a Basarabiei, cu 5,000 km.² mai mare ca a Munteniei (fără Oltenia), locuiesc, după statistica *maghiară* din 1910 2 milioane 678,367 suflete, din cari 1 milion 472,021 Români, 918,367 Maghiari (cei mai mulți cunoscuți sub numele de *Săcui*), 234,085 Germani, (peste 200,000 numiți *Sași*) și 54,000 alte naționalități.

Felul, cum se grupau după naționalități rezultatele recensămintelor oficiale în Ungaria și Transilvania, a fost totdeauna o rușine. Maghiarii fiind un popor mic, care cu toată sâ-luirea statisticeii nu putea ajunge la zece milioane de suflete, adecă la jumătate din populațiunea Ungariei întregi, au încercat întotdeauna să se

arete că se înmulțesc în mod miraculos față de popoarele conlocuitoare. În Transilvania de pildă au luat din cei 1 milion 542,268 de greco-orientali (ortodoxi) și greco-catolici (Români uniți cu Papa dela Roma), cari *toți* — și ortodoxi și uniți — sunt *Români*, peste 70,000 și iau vârit în neamul maghiar, cu toate că e știut, că nu există Maghiar de religia greco-orientală sau greco-catolică. Tot așa au socotit pe cei 64,074 Ovrei la Maghiari, apoi mii de Țigani și zeci de mii de alte neamuri, îndatăce declarau la recenzământ, că știu și ungurește. În felul acesta se poate ușor constată, că în Ardeal numărul Maghiarilor nu ajunge nici pe departe jumătate din numărul Românilor.

Ardealul a fost deci și rămâne și după majoritatea populației lui *Țară Românească*, căreia străinii veniți mai târziu în ea, Ungurii năvălitori mai întâiu, apoi mâna de Sași coloniști și la urmă de tot Ovreii, nu i-au putut schimbă fața etnică. De altfel limba de înțelegere între Unguri și Sași a

fost totdeauna cea românească și numai în timpul celor vre-o 30—40 de ani din urmă au învățat parte mare din *orășenii* sași limba maghiară, fără a uita sau a se putea lipsi însă de cea românească. Mai puțin răspândită e limba română în județele Ciuc, Odorheiu și o parte din Treiscaune, dar și aici cu greu se va găsi sat săcuesc (maghiar), în care să nu fie mai mulți sau mai puțini cunoscători de limba românească, pe care au învățat-o trăind prin România, care a pricopsit totdeauna pe străini.

Caracterul etnic românesc e la Românii din Ardeal pe deplin încheșat. Și dacă cu multe sute de ani în urmă și în poporul român din Transilvania s'au contopit unele elemente străine, în cursul veacurilor tot ce putea diferenția caracterul singuraticelor părți din cauza acestui amestec a dispărut. Ardeleanul dela mează-noapte ca și cel dela mează-zi sau din mijlocul țării lui e cumpănit în toate, muncitor, respectă demnitatea personală a altuia, dar ține să fie respectată și a lui.

Demnitatea personală îl oprește pe țăranul ajuns în mizerie să cerșească, dar îl oprește și să umble zdrențuros, petecit, murdar. E mândru de neamul lui, căci linia genealogică cât o poate urmări, e formată numai din țărani cinstiți, fără să fie pătată de aventurieri venetici, parazitari.

Afabilitatea, ce i-se arată, nu-l face necuviincios. Ține minte nedreptățile îndurate, o însușire, pe care o cunosc și Ungurul și Sasul, căci se tem de „Ține minte“ al Românului.

Deosebirea uriașe, care se vede între păturile sociale din vechiul Regat, nu există la Românii din Ardeal. Vechia lor nobilime, formată parte din cnejii satelor, parte din alți țărani liberi, cari s'au distins în războaiele mai ales cu Turcii, s'a maghiarizat în urma strajnicelor ordine date de regele Ludovic (secol. 14) și de alți urmași ai lui, precum și mai târziu de principi calvini ai Transilvaniei, ca toți nobilii să treacă la religia catolică — mai târziu calvină — altminteri își perd drepturile nobiliare și devin iobagi (clăcași).

Poenari români din Poiana-Sibiului.

Trecerea la o religie străină de a poporului a însemnat contopirea în alt popor.

Azi toți Românii din Ardeal, țărani, comercianți, meseriași, intelectuali sunt strâns uniți, pentru că și cele trei stări sociale din urmă sunt izvorâte tot din țărănime, așa că dacă nu părinții, dar bunicii au fost țărani. De aceea și vedem la întrunirile lor, fie politice, fie culturale, țăranii și „domnii“ totdeauna alături. A fost deci de răs afirmarea unui Ardelean într'o gazetă din București din 1915, că și în Ardeal ar exista o pătură „boerească“, care nu mai vine în atingere directă cu țărănimea. Dacă ar fi riscat acest pseudoboier o astfel de afirmațiune în Ardeal, ar fi fost în curând lovit peste nas cu urzoiul opiniei tatălui sau moșului său.

Felul ocupațiunii și gradul mai mare sau mai mic de apăsare, pe care au îndurat-o Românii din Ardeal, au produs oare cari nuanțări ale caracterului unitar etnic. Românii din județul Sibiului și al Brașovului, parte

și din al Treiscaunelor, ocupându-se mult cu creșterea oilor, cu cari ajungeau până prin Rumelia, Basarabia, Crimeia și Caucaz, erau oameni mai închiși la fire față de străini, ducând o viață mai izolată. Pe de altă parte, fiind mai feriți de atingerea cu străinul asupritor, erau mai mândri și mai puțin supuși. Aceeaș fire închisă și independentă au păstrat-o Românii din Munții-Apuseni până în ziua de azi. Schimbările economice, și în parte și cele politice, au pus stavilă creșterii oilor. Urmarea a fost, că cei mai mulți din acești oieri au îmbrățișat comerțul, pe care îl exercită în România și în Ardeal, unii s'au apucat de întreprinderi agricole mai mari, mai ales în România, dar și în Ardeal, mulți s'au făcut meseriași. Ocupațiunea cea nouă și-a produs, se înțelege, efectele sale în privința caracterului.

Românii din județele cu foști țărani iobagi (toate, afară de al Sibiului, Brașovului, apoi parte din al Făgărașului, Târnavei-mari, Bistrița-Năsăud și Hunedoarei) sunt mai domoli,

mai supuși, dar și mai cruzi, când se umple paharul suferințelor.

Românii din mai multe comune din județul Hunedoarei, trei din al Sibiului, mai multe din al Făgărașului și al Bistriței-Năsăud au fost începând din jumătatea a doua a secolului al 18-lea până la 1851 militarizați. Spiritul de rânduială și disciplină ostășească îi stăpânește în mare parte și acum pe urmașii acestor bravi soldați grăniceri.

Pe o parte din Ardelenii veniți în România îi strică mediul, în care trăesc. E adevărat, că unele principii de viață, relațiunile dintre oameni, mai ales dintre diferitele pături sociale, se deosebesc mult de cele din patria veche, iar dorința, de multeori și nevoia de a-și ajunge ținta în astfel de împrejurări îi face de se asimilează celor răi, fapt neplăcut și pentru Ardeleni, și pentru oamenii cinstiți din patria cea nouă.

O frumoasă calitate a Ardeleanului e și *spiritul de economie*, care îl face ca prin muncă și economie să-și creeze

o bunăstare materială și morală. Risipitori sunt numai o parte din intelectualii și meseriașii adăpați cu cultură ungurească și trăind printre Unguri.

Și Românul din Ardeal *e religios*, dar religiositatea lui nu se manifestă așa de mult prin împlinirea seacă a formelor externe ale cultului, ca în vechiul Regat, mai aproape de Orientul bizantin. Posturile nu se respectă așa de mult, dela preoți se așteaptă să le fie traiul, cum le e predica, fără să li-se socotească abatere dela dreapta credință tunderea părului și a barbei, precum și portul hainelor civile cuviincioase. Religiositatea se manifestă acolo prin ascultarea cu sfințenie și regulat a slujbei divine, la care lipsește gălăgia scandaloasă din bisericile urbane ale României din sudul Carpaților, — prin satisfacția ce o simțesc părinții auzindu-și copiii cântând în biserică ori citind chiar Apostolul, prin ajutorarea celor nevoiași, iar la cei mai cu stare prin lăsarea de fundațiuni mai mici sau mai mari pe

seama bisericeii și a școalei. Obiceiul de-a colindă casele la fiecare zi întâiu nu există, dar mulți cheamă preotul să le facă mai de multeori peste an sfeștanie sau un maslu în casă. — În foarte puține locuri se aud înjurături triviale. Mulți părinți nu iartă copiilor lor nici rostirea cuvântului „drac“, necum alte murdării, cu cari se acopere tot ce e sfânt.

Iubirea de cultură au dovedit-o Românii din Ardeal prin jertfele uriașe, pe cari le-au adus pentru înființarea școalelor susținute cu greutate tot mai mari și cu pedeci tot mai barbare puse de guvernele maghiare din Budapesta. Tot dragostei de cultură e a se mulțumi formarea frumoasei pături de intelectuali, comercianți și meseriași, căci toți aceștia sunt ieșiți din țărani sau din preoții sătești, cari s'au identificat totdeauna cu țărani. Dovadă de dragoste pentru cultură sunt și reprezentațiile teatrale, împreunate cu cântece în cor și cu declamațiuni, cari se dau, mai ales iarna, în toate satele mai mari și la cari asistă și

public din satele învecinate. Piese­le alese sunt parte de autori ardeleni, mai mult se joacă însă piesele populare ale lui Vasile Alecsandri. — Gazetele populare sunt foarte răspândite printre țărani, deasemeni cărțile populare, mai ales Biblioteca populară a „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român“ din Sibiu, cu o mulțime de secții (despărțăminte) pe întreg teritoriul Daciei superioare.

Simțul național e, cu toată asuprirea de veacuri, pe deplin dezvoltat și e duios să auzi Români izolați printre masse mai compacte de Săcui, spunându-ți ungurește, că e Român, cu toate că nu mai cunoaște limba românească. Mândria națională a Ardeleanului se dovedește și prin lupta, ce a purtat-o mereu pentru a-și păstră limba, biserica și școala lui națională. Cântecel­ele naționale mai vechi, fie de autori din Ardeal, fie de cei din „Țară“, se cântă, pe lângă cele populare, pretutindeni, cu toată opreliștea de-a le învăța în școală. Scrierile poetilor și prozatorilor, pe cât puteau răs-

bate în Ardeal, sunt citite cu nesat, dar numai dacă au și fond românesc. Diferitele școluțe de imitatori ai străinilor nu au prins și sperăm că nici în viitor nu vor prinde. Influența culturală a României a crescut în cei din urmă ani tot mai mult în Ardeal. Și nicăiri nu erà nevoie mai mare de această influență, căci majoritatea tinerilor, cari urmau cursurile secundare, apoi toți cari treceau la universitate învățau în limbă străină, se adăpau la o cultură cu totul străină de sufletul românesc.

In privința sentimentului național, Românii din Ardeal sunt uneori chiar șoviniști, mai ales unii din cei eșiți din școlile maghiare. E rezultatul șovinismului maghiar, care și în școală aveà numai bațjocuri la adresa neamului nostru, ceea ce a făcut pe Român și mai îndârjit.

De *virtuțile militare* ale Românilor din Ardeal grăesc câmpurile de luptă contra Turcilor în veacul al 15-lea, apoi cele din răsboiul de 7 ani contra Prusiei lui Friedrich-cel-mare (sec. 18),

luptele îndelungate („tabăra cea mare“) contra lui Napoleon Bonaparte, care văzând vitejia grănicerilor români în lupta dela Aspern a zis, că cu astfel de soldați ar cuceri ușor lumea întreagă, — luptele din 1848—1866 în Italia și Bohemia, luptele din Bosnia și Herțegovina, apoi, în războiul abia trecut, luptele de pe frontul italian și din Rusia, unde regimente de Români au luat cu asalt Ivangorodul. E vechea vitejie a țaranului român de pe întreg pământul Daciei, care cuprins odată de focul luptei nu-și mai da seamă, că luptă prea adeseori pentru interese străine, ba chiar ușurează pentru viitor o și mai sugrumătoare asupra...

Dar defecte? Defecte omenești se găsesc și la destui din Ardeleni, căci și Ardeleanul *nil humani a se alienum putat*. Dar aceste defecte nu se manifestă la un număr atât de mare de indivizi, încât să le putem generaliza, mai ales că între ele sunt și exagerări ale unor calități.

Ungurii sau Maghiarii din Transilvania sunt cunoscuți sub mai multe

numiri. Cei din județele Ciuc, Trei-scaune, Odorheiu, apoi ramificațiuni prin județele Murăș-Turda, Turda-Arieș și Târnava-mică se numesc *Săcui*. Asupra începutului și modului așezării lor în mijlocul Românilor din Ardeal, discuția nu e închisă încă nici la istoriografii maghiari. Unii, cari voiau să-i prezinte ca veniți aici încă de pe timpul migrațiunii popoarelor, îi socotesc ca niște rămășițe ale Hunilor respinși din Europa centrală după moartea lui Attila. Dovezi despre aceasta nu există. Alții îi iau drept urmași ai unor triburi de aceeași origine cu Turco-Tătarii, cum au fost Cumanii, Cazarii, cari ajunseră, prin veacurile 11 și 12, cu năvălirile lor dinspre răsărit până 'n Transilvania. Alții earăși îi socotesc drept coloniști trimiși de regii Ungariei la frontiera răsăriteană a Transilvaniei, după ce aceasta căzuse în stăpânirea lor. Despre istoria începutului vieții lor pe pământul românesc nu se poate spune deci nimic hotărât, de oarece întâiul document, care îi amintește în Ardeal, datează

abiã din secolul al 13-lea. Sunt însã amintiți de mai înainte în nordul Ungariei (Abauj).

Pãmântul colonizat de ei a fost împãrțit în unitãți administrative numite *szék* (citește sec=scaun), de unde numele lor unguresc *Székely* (scãunaș), din care Românul a făcut Sãcuiu, iar în actele latinești s'a întrebuintat barbarismul *Siculus*. Se 'nțelege, cã acest teritoriu nu a fost locuit numai de Sãcui, cãci întâlnim în documente și amintiri de sate românești (villae olahales), ba din secolul al 14-lea a scãpat ca prin minune un document, prin care regele Ungariei scoate pe Sãcui de sub jurisdicțiunea cneazului român din Odorheiu, ținut, care se vede, cã a fost românesc, dar s'au adus în el și coloniști unguri puși la început sub poruncile autorităților românești. De altminteri și alcãtuirea administrativã în *scaune* se aseamãnã în unele privințe cu vechiul așezãmânt al județelor românești, așezãmânt necunoscut la Ungurii din Ungaria,

In apropierea Brașovului sunt Sã-

celele, șapte sate locuite mai ales în partea dinspre munte de Români, cari sunt în minoritate, și în partea dinspre câmp de Unguri, numiți *Ciangăi*. Csangó (citește ciango) însemnează în limba maghiară „ceeace sună urît“, și de fapt, Ciangăii vorbiau cea mai urîtă limbă ungurească în Ardeal, pe care o mai impestrițau cu o mulțime de cuvinte românești. Lucrul acesta s'a schimbat în cei din urmă 50 de ani. O mulțime de școli și o vie propagandă națională ungurească a produs și în sufletul lor mândria crassei cuceritoare. Portul lor erà până acum 30—40 de ani aproape românesc, cu cămașa afară de pantaloni, aceștia albi, cu pălărie mai lată în strașină, cu șerpar, cu opinci sau cisme. Acum țărării ciangăi au adoptat urîtul port săcuesc, cu pantaloni strâmți, de culoare cenușie, o haină scurtă, cisme sau bocanci.

Atât Săcuii, cât și Ciangăii vorbesc ungurește cu oarecari nuanțări dialectate. Celce cunoaște limba literară maghiară înțelege tot așa de bine

pe Săcuiu său pe Ciangău, cum înțelege Munteanul pe Moldovean sau pe Ardelean.

Risipiți peste Ardealul întreg se mai găsesc și acum, în decădere, foștii *nemeși* — nobili, boieri — ai Ardealului. Ei sunt toți Unguri, deși originea românească a multor familii nemeșesti e dovedită prin documente, ca de pildă a familiilor Nopcea, Nălăczi, Kendy, Kendeffy, Kenderes, Mara, Buda, Teleky, Bethlen, Bánffy, Drágffy, Kemény, Hunyadi și multe altele.¹ Unii dintre acești nemeși sunt conți, alții baroni, ridicați la aceste ranguri nobiliare după ajungerea Transilvaniei sub casa de Habsburg (începutul secol. al 18-lea). Rostul maghiarizării lor l-am arătat mai înainte.

Răslețiți se găsesc Unguri și prin alte județe din Ardeal, dar în număr mic. Sunt coloniști aduși mai de mult,

¹ Descendenți *țărani*, rămași Români, din familia Huniadeștilor se găsesc și acum în Zăicani, județul Hunedoarei. Se găsesc și familii cu numele *Basarab*. În județul Hunedoarei sunt multe familii nemeșesti române, membri lor sunt însă țărani, precum sunt țărani și «boerii» din Țara Oltului (jud. Făgărașului).

unii în timpul mai nou pentru a păta întinsul covor românesc. În orașe au fost anume strânși mulți Unguri și străini maghiarizați: funcționari cu duiumul, apoi meseriași, servitori, salahori. Când apucă însă și vre-un Român în slujbă de stat, îl trimiteau în ținuturile locuite numai de Unguri.

Acești noi cetățeni români își au și ei calitățile și cusururile lor. Săcuii, ca și ceilalți țărani și meseriași unguri din Ardeal, sunt muncitori și iubitori de curățenie. Sunt cunoscuți și în Regat, unde un mare procent al bucătăreselor, servitoarelor, rândășilor, apoi și al meseriașilor și birjarilor e de origine săcuiască.

De o inteligență deosebită nu sunt, de aceea nici nu s'a ridicat nimeni dintre ei nici în Ardeal, nici trăind în Ungaria, la o situație hotărâtoare în fostul stat maghiar. Dar sunt plugari, meseriași, lucrători harnici. Respectă cuvântul dat, sunt iubitori de libertate și nobilii lor au avut mult de furcă din cauza continuelor încercări din trecut de a-i face iobagi (clă-

cași), ceea ce le-a și succes în parte. Luptele acestea cu nobilimea lor îi aruncă adeseori în brațele voevozilor români. Și Mihaiu Viteazul a avut partea cea mare a poporului săcuesc între partizanii săi.

Săcuiul e viteaz în războiu, dar mai mult de o năvălnicie, care trece îndatăce întimpină rezistență mai mare. E și mândru, dar până la începutul erei nouă de maghiarizare, mândria aceasta nu jigneă pe concetățeanul lui de alt neam. De când guvernele din Budapesta își pusese în gând să strivească cât mai mult pe Români și să întărească pe Maghiari pe toate căile, mândria Săcuiului și peste tot a Ungurului, a devenit cu atât mai insolentă, cu cât îi lipsesc mai mult calitățile, cari să-l îndreptățească la așa ceva.

De o mândrie ridicolă e *nemeșimea* — boerimea — unguerească față de celelalte națiuni. E mândria parazitului, care prin teroare caută să-și mențină stăpânirea, deși nu are, afară de forță, altă calitate pentru aceasta.

De altminteri față de străinii din alte țări, nemeșul ungar de orice treaptă e foarte politicoș, foarte prevenitor, ceea ce i-a făcut pe unii Români din vechiul Regat, veniți în atingere cu el, să-l laude peste măsură, fără să se gândească, că Ungurul voiă să-l inducă pe Român în eroare, făcându-l pe acesta să creadă, că și față de Românul de sub stăpânirea ungurească e tot așa.

Nemeșii au în general trei patimi: femeia, cărțile (de joc!) și cheful. Ne putem ușor închipui, ce sarcină grea au fost aceștia pentru stat, căci deși sunt risipitori și leneși, dar pe de altă parte fiind socotiți drept cei mai tari stâlpi ai ideii de stat maghiar, adecă a sugrumării Românilor,¹ li s'a dat pe mână exploatarea județelor locuite de Români, unde toate slujbele, dela prefect, uneori până la notarul comunal, erau ocupate de ei și de clienții

¹ Stefan Tisza, prim-ministrul ucis, a spus-o verde dlui Vaida-Voevod, că Ungaria poate să existe numai dacă Ungurii sunt singurii stăpâni ai ei, și că Ungurii o pot stăpâni numai conduși fiind de nemeșii lor.

lor. Acelaş lucru se întâmplă şi în judeţele de pe teritoriul locuit de Unguri în Ungaria propriu zisă, dar acolo nu cutezau să-şi permită abuzurile, pe cari le săvârşeau pe teritoriul românesc. Mai trist erà, că şi unii din puţinii funcţionari români, cari ajungeau în slujbe judeţene sau comunale, se „nemeşiau“. Acelaş lucru se întâmplă, în măsură mai mare, cu burghezii unguri ajunşi în slujbe alături de nemeşi.

Pe cât de bună achiziţie pentru România nouă sunt ţăranii, meseriaşii şi lucrătorii unguri, pe atât e de rea elementul nemeşesc, care va agită mereu contra statului român.

Ungurii (adecă şi Secuii) sunt de religie romano-catolică, calvină (reformată) şi puţini de cea unitară (aceştia nu admit Sf. Treime), Ciangăii sunt luterani ca şi Saşii.

O curiositate istorică aproape sunt **Saşii**, în documente *Saxones* şi *hospites* (oaspeţi), într'un document dela 1366 *Teutones advenae* (Germani venetici),

cari locuiesc în masse mai compacte, dar pretutindeni în minoritate față de Români, în județele Sibiului, Târnavei mari, Brașovului, Târnavei mici, Bistriței-Năsăud, puțini și în al Hunedoarei, Albei-de-jos și Murăș-Turdei. Numele lor nu are a face nimic nici cu locuitorii Saxoniei din nordul Boemiei, nici cu Saxonii cei atât de recalcitranți față de încercările de supunere și încreștinare ale lui Carol cel mare, împăratul Francilor. Sașii noștri, în număr de vre-o 214,000, sunt coloniști așezați în Transilvania începând din secolul al 12-lea și sunt veniți partea cea mai mare din părțile Luxemburgului sau vecine lui, ceea ce dovedește atât dialectul lor, pe care celce știe numai limba literară germană nu-l înțelege aproape de loc, cât și un alt nume al lor: *Flanderer* (din Flandra), în latineasca medievală *Flandrenses*. Și Români au păstrat acest nume, dar în sens peiorativ, căci „flandră“ sau „flioandă“ însemnează zdreanță, meleandră (cârpă). Probabil, că la Români s'a transmis prin tra-

diție faptul, că hainele, în cari erau îmbrăcați acești Sași la venirea lor pe pământul românesc, erau numai zdrențe.

În secolul al 18-lea s'au așezat printre Sașii din ținutul Sibiului și un număr mai mic de coloniști germani veniți din Austria, de unde au fost goniți de împărăteasa Maria Terezia din cauza religiei lor protestante. Ei vorbesc alt dialect și sunt cunoscuți cu numele de *Landler*. De altminteri până și în cursul războiului mondial, conducătorii Sașilor au fost veșnic preocupați de aducerea de coloniști noi germani, dovadă și cumpărăturile de teren făcute în scopul acesta în anii acestui războiu.

Am zis, că Sașii constituie aproape o curiozitate istorică. De fapt e curios, ca un popor mic, abia acum ceva peste 200,000 suflete, să se păstreze în mijlocul mării românești cu toate calitățile și cusururile, parte germanice, multe însă însușite în lupta pentru păstrarea individualității lor etnice și economice. De o parte asaltați de viguroasa pu-

tere de expansiune a neamului românesc, care a înghițit mult din teritoriul ocupat, de altă parte veșnic amenințați de lăcomia principilor Ardealului și a nobililor unguri, cari bucuroși ar fi pus mâna pe frumoasele lor sate și orașe-cetăți, cum au pus de pildă pe Cluj, — prin prudența și circumspecțiunea lor (în documentele oficiale aveau atributele *prudētes ac circumspecti*) au știut totuși să se mențină până în zilele noastre, păstrându-și întreaga lor individualitate etnică și toate instituțiile lor naționale. Față de Ungurii din Transilvania au știut să se pună pe picior de egalitate întrând la 1438, după marea revoluțiune țărănească, în faimoasa *Unio trium nationum* (Unirea Sașilor, Săcuilor și nobililor) îndreptată contra Românilor. În cursul întregii lor istorie au fost, alături de Unguri și sprijinindu-se pe aceștia, adversari, adeseori dușmani neîmpăcați ai Românilor. Numai în anii din urmă ai secolului trecut și în secolul acesta s'a format un partid tot mai puternic săsesc, în frunte cu deputatul

Brandsch. Acesta s'a scârbit de veșnica slugărnicie, deși productivă, față de guvernele ungurești, dar și de lășitatea conducătorilor sași în frunte cu Dr. Karl Wolff, cel mai neîmpăcat dușman al Românilor, văzând cum aceștia se temeau de-a se pune în legătură politică cu cele peste 400,000 Șvabi din Banat pentru a lupta cu demnitate contra Ungurilor. Partidul lui Brandsch a și cerut la întrunirea săsească dela începutul lui Noemvrie 1918, ca și Sașii să se declare pentru principiile lui Wilson, iar în ce privește stăpânirea, cărora să se alăture, vor aderă la ceea ce va hotărî majoritatea populațiunii din Transilvania, pecând Dr. Wolff cu ai lui eră pentru rămânerea sub coroana Ungariei. În războiul nostru, Sașii lui Wolff au jucat un rol cât se poate de urît față de Românii din Transilvania nu numai prin denunțări făcute autorităților ungurești, apoi și celor militare germane, dar și prin prigoniri directe. Se simțeau tari, văzând pe Români scoși de sub scutul legilor.

În adunarea națională a Sașilor ținută la Mediaș a biruit curentul lui Brandsch proclamându-se unirea poporului săsesc cu România.

Sașii, deși popor mic, sunt o achiziție prea bună pentru România nouă. Individual, sunt foarte cinstiți, respectă cu sfințenie cuvântul dat, nu sunt de loc flecari, însă bănuitori. Iubesc ordinea și curățenia mai mult decât Românul. Nu se pripesc. Sunt muncitori neobosiți, de aceea zice Românul, că Sasul, când nu mai are ce lucra, își dă rămașă casa, ca să-și facă alta nouă. Ascultă de preoții (pastorii) lor — foarte culți, căci aproape toți servesc mai întâiu ca profesori la școalele lor secundare — se supun legilor și jefesc foarte mult pentru instituțiunile lor culturale și economice. În ce privește cultura, întrec pe toate popoarele Transilvaniei, ceea ce se dovedește și prin numărul mare — în proporție cu numărul sufletelor — al școalelor secundare, al societăților de tot felul, între cari și una de istorie, unde se lucrează foarte mult, și una

de științe naturale. Cel mai mare institut de bani al lor, „Sparkassa“ din Sibiu, a fost înființat numai pentru scopuri culturale și de apărare națională, fără beneficii pentru acționari, cari primesc dividendă numai după capitalul acționar de 10,000 coroane, pecând venitul celorlalte fonduri de milioane se dă instituțiilor lor culturale. Au o pressă bogată, plină de demnitate, formând o adevărată școală pentru popor, care o și sprijinește. La ei s'au putut întâmpla, ca tatăl și fiul, locuind în aceeași curte, să aboneze amândoi aceeași foaie pentru a-și îndeplini astfel datoria față de presa lor. Organul Societății lor agricole are peste 10,000 de abonați, un număr uriaș la un popor așa de mic. Calitățile acestea, apoi spiritul lor de organizare și autodisciplină explică păstrarea individualității lor etnice.

Sășii sunt superiori Săcuilor în ce privește inteligența. Ea e însă mai puțin scânteitoare, mai târzie ca a Românului, ba acestuia i-se pare Sasul chiar cu totul întârziat cu judecata,

de aceea snoavele despre păcăleli pe socoteala Sasului sunt nenumărate la Români din Ardeal. Cu toate acestea Sasul se ține mândru față de Român — Bloch (Vlah, Valach), cum îi zice el, — mândria aceasta nu-i șade, însă și Românul face mult haz de ea.

Din sânul lor au eșit oameni, cari s'au ridicat la cele mai înalte trepte sociale în monarhia habsburgică. Amintim aici numai pe baronul Bruckenthal, care a dat pe băiatul de țaran român din Avrig, pe Gheorghe Lazăr, la școală.

Răsboinici nu sunt, dar în luptă își fac datoria, tot cu chibzuială însă. În veacurile trecute știau mai totdeauna să se scape de participare la războaie, mai ales contra Turcilor, răscumpărându-se cu bani. Când erau însă atacate orașele lor, toate încunjurate cu ziduri, se apărau vitejește.

Față de loviturile sorții rezistă mai greu decât Românul, și la Sași nu sunt rari cazurile de sinucidere, chiar la țărani și la femei. Când a dat peste Român o nenorocire mare și cineva

crede, că nu va suportă-o, de sigur se găsește numai decât altul, care să-i zică: „Doar nu e Sas să se spânzure!“

Sasul e în asămănare cu Românul sgârcit și, îndată-ce nu e vorba de binefaceri organizate pentru ai lui, egoist; față de străin nu are milă. Cerșetorii nu intră în curtea Sasului; la manevre, când treceau soldații oboșiți prin sat, nevestele și fetele Sașilor nu eșiau înaintea porților cu dozița cu apă rece, cu poame, chiar cu murături, cum fac țarancele române și săcuence. Peste tot sunt un popor, căruia îi place să trăiască izolat. Izolarea aceasta a fost urmărită cu tenacitate în cursul veacurilor, ceea ce încă a contribuit la menținerea lor.

Insușirile acestea îi fac pe Sași mai puțin simpatici decât merită. Ele dispar în parte îndată-ce ies din cercul îngust al vieții lor ardelenesti și trec în alt mediu. Dovadă cea mai mare parte a Sașilor din orașele României vechi, cari deși au rămas, după cum se și cuvine, iubitori de neamul

lor, au un orizont mai larg și sunt mai atașabili.

Printre Sași mai trăesc în Ardeal și vre-o 25—30,000 de Germani, mai toți originari din Austria și mai toți de religie romano-catolică, nu luterană (protestantă) ca Sașii. Aceștia, aparținând Germanilor de sud, sunt mai deschiși la fire, mai pretenoși și de multe ori nu simpatizează cu Sașii.

Evreii, în număr de peste 60,000, sunt răspândiți în tot cuprinsul Ardealului, mai ales la orașe, dar și prin satele, unde populația e mai săracă, deci economiceste mai puțin rezistentă. Pe timpul, când Ardealul își avea principii săi (până la începutul veacului al 18-lea), Evreii erau în număr foarte mic și aveau domiciliu forțat în Alba-Iulia. În veacul al 19-lea au venit tot mai mulți din Galiția.

Dela 1867 până la 1918, timpul în care Ungurii încălecaseră cu îngăduința împăratului din Viena din nou pe Români, Evreii au fost cei mai șovinști — Maghiari, contribuind pe

toate căile, dar mai ales prin presa maghiară, care erà, cu foarte puține excepțiuni, în mâna lor, la ațâțarea poporului maghiar contra Românilor. E interesant, că pe când presa evreească-maghiară din Ungaria și Transilvania erà de un maghiarism ultrașoninist, cea evreească ori deghizat-evreească din România veche a fost și este propovăduitoarea cosmopolitismului și adversară oricărei acțiuni naționaliste.

Armenii, fugiți în secolul al 17-lea din cauza neomenoaselor prigoniri ale lui Duca-Vodă din Moldova, au întemeiat câteva colonii în Transilvania. Cea mai mare a fost Gherla. Ei sunt acum maghiarizați, mulți și-au păstrat însă vechiul nume românesc, ca de pildă Vărzar, Kapdebo (Cap-de-bou), Plăcintar, Patrubani ș. a. Se ocupă cu comerțul, mulți au îmbrățișat, după maghiarizare, alte cariere.

Membrii acestor popoară străine de neamul nostru vor trebui să de-

vină buni cetățeni ai României mari, dacă vor găsi în ea dreptatea, care nu a existat niciodată pentru Românii din fosta Ungarie. Respectându-se față de ei cele stabilite în programul dela Alba-Iulia, România va fi mare nu numai geograficește, ci mai ales prin roadele frumoase ale activității *tuturor* cetățenilor ei.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BIBLIOTECA UNIV

0776 16. VI. 1928

CLUJ

„Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român“.

Întemeiată la 1861 de marii metropoliți Andreiu Șaguna dela Sibiiu și Alexandru Sterca-Șuluțiu dela Blaj, de fruntașii neamului nostru de atunci: Timoteiu Cipariu, George Barițiu, cavaler I. Pușcariu, baron Vasile Pop, consilier Iacob Bologna ș. a. cu scopul de a înainta cultura peporului român prin tipărire de cărți bune și folositoare, a înființat și va înființa și susțineă biblioteci populare în fiecare comună, biblioteci regionale în fiecare centru de despărțământ și o bibliotecă mai mare centrală; a întemeiat și va întemeia și susțineă muzee regionale în centrele despărțămintelor, pe lângă un mare Muzeu Central; a ridicat și va ridica și susțineă case naționale în toate comunele românești; a aranjat și va aranja expoziții etnografice (de porturi, de jocuri naționale etc.), de agricultură, de grădinărit, pomărit, de copii, industriale, artistice ș. a.; a ținut și va țineă conferințe și prelegeri populare; a acordat și va acordă premii și burse (stipendii); a înființat și va înființa bănci populare, cooperative ș. a.; a instruit și va instrui pe analfabeți (pe cei ce nu știu ceti și scrie). «Asociațiunea» e împărțită în despărțăminte (cercuri), iar acestea în comune sau agenturi. 5 persoane pot face o agentură și cere prin directorul despărțământului o bibliotecă dela

Asociațiune, Sibiiu, str. Șaguna 6.

Abonați publicațiile „Asociațiunei“

„TRANSILVANIA“

Cea mai veche revistă românească din Ardeal

Apare lunar sub îngrijirea d-lor

Andrei Bârseanu și Joan Georgescu

cu sprijinul celor mai de seamă scriitori români de pretutindeni. Publică: poezii, romane, schițe, teatru, istorie, știință pe înțelesul tuturor, :: studii, dări de seamă, notițe, cronici ș. a. ::

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Costul abonamentului anual:

pentru membrii «Asociațiunei» 50 Lei
pentru nemembrii 70 Lei

Cea mai răspândită publicațiune populară

„BIBLIOTECA POPORALĂ :: A ASOCIAȚIUNEI“ ::

apare lunar și e îngrijită de secretarul literar al «Asociațiunei», dl **Ioan Georgescu**, cu sprijinul celor mai buni scriitori pentru popor.

Costul abonamentului anual:

pentru membrii «Asociațiunei» 25 Lei
pentru nemembrii 35 Lei